

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
पीएच.डी.(मराठी) पदवीसाठी सादर केलेला प्रबंध

**श्रीसंत मारुती महाराज माकनेरकर
यांच्या अप्रकाशित वाङ्मयाचा अभ्यास**

अभ्यासक

सुजय बाबुराव पाटील
सहाय्यक प्राध्यापक,
कमला कॉलेज, कोल्हापूर

मार्गदर्शक

डॉ. ब.ना. तुरंबेकर
सहयोगी प्राध्यापक
प्रमुख, मराठी विभाग,
डी.आर.माने महाविद्यालय,
कागल, जिल्हा कोल्हापूर

डिसेंबर, २०११

प्रतिज्ञापत्र

मी प्रतिज्ञा करतो की, 'श्रीसंत मारुती महाराज माकनेरकर यांच्या अप्रकाशित वाङ्मयाचा अभ्यास' हा प्रबंध मी स्वतः लिहिलेला असून, यापूर्वी तो कोणत्याही विद्यापीठामध्ये, कोणत्याही परीक्षेसाठी सादर केलेला नाही. प्रस्तुत प्रबंध मी शिवाजी विद्यापीठाच्या पीएच.डी.(मराठी) पदवीसाठी सादर करित आहे.

कोल्हापूर

डिसेंबर २०११

अभ्यासक

(सुजय बाबुराव पाटील)

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, सुजय बाबुराव पाटील यांनी शिवाजी विद्यापीठाच्या पीएच.डी. पदवीसाठी सादर केलेला 'श्रीसंत मारुती महाराज माकनेरकर यांच्या अप्रकाशित वाङ्मयाचा अभ्यास' हा प्रबंध माझ्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण केलेला आहे. यापूर्वी याविषयावर कोणत्याही विद्यापीठामध्ये संशोधन कार्य झालेले नाही. या प्रबंधासाठी त्यांनी योग्य त्या संदर्भसाधनांचा उपयोग केलेला असून त्याचा निर्देश संशोधन परिप्रेक्ष्यामध्ये केलेला आहे.

सदर प्रबंध शिवाजी विद्यापीठाच्या पीएच.डी.(मराठी) पदवीसाठी सादर करण्यास माझी अनुमती आहे.

कोल्हापूर

डिसेंबर २०११

मार्गदर्शक

(डॉ.ब.ना.तुरंबेकर)

ऋणनिर्देश

‘श्रीसंत माकती महाराज माकनेरकर यांच्या अप्रकाशित वाङ्मयाचा अभ्यास’ या प्रबंध लेखनाची मुळ प्रेरणा म्हणजे माझे आई-वडील, त्यांनी आम्हा भावंडांच्यावर संतांच्या विचारांचे संस्कार केले. त्यामुळेच पुढे मराठी विषय घेऊन एम.ए. पूर्ण करावे व संत साहित्याचा अभ्यास करावा असा विचार माझ्या मनात बसून जागता राहिला. या विचारांना आपल्या साक्षेपी व्याख्यानांनी चालना दिली ती गुरुवर्य डॉ.ब.ना. तुरंबेकर सर यांनी.

आपल्या ओघवत्या वाणीने संतांच्या विचारांचा संस्कार आपल्या विद्यार्थ्यांच्या मनावर करणारे गुरुवर्य डॉ. ब.ना. तुरंबेकर यांच्या मार्गदर्शनाखाली हा प्रबंध लेखनाचा प्रपंच पूर्ण करतांना मनस्वी आनंद होत राहिला. सारांच्या चिकित्सक, साक्षेपीवृत्तीमुळे मला अभ्यास व लेखनाची अनेक आवर्तने करावी लागली. पण प्रत्येक आवर्तनावेळी नवनिर्मितीची भरच पडत गेली. सारांचे आभास व्यक्त करण्यापेक्षा त्यांच्या ऋणातच बहाण्यात मला आनंद वाटतो. तसेच आपल्या घरी येणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्यांचे हस्तमुखाने स्वागत करणाऱ्या सौ. तुरंबेकर वहिनी यांचे आभास मानावे तेवढे थोडेच आहेत.

आमचे आधारवड ताराणी विद्यापीठाचे सचिव व कमला कॉलेजचे प्राचार्य डॉ. क्रांतीकुमार पाटील साहेब यांचे लाभलेले प्रोत्साहन मी विसरू शकत नाही.

प्रस्तुत अभ्यास विषय निश्चित झाल्यानंतर प्रत्यक्ष माकनेर या गावी (ता. मलकापूर, जि. बुलढाणा) इथे माझ्याबरोबर येणारे हस्तलिखितांच्या झेवॅक्स करण्यासाठी मलकापूरात माझ्याबरोबर फिरणारे प्रा. शाशिकांत कापसे यांची सोबत मी विसरू शकत नाही.

माकनेर या ठिकाणी गेल्यानंतर मोठ्या आस्थेने आमची व्यवस्था करणारे, महाराजांची सर्व हस्तलिखिते, साहित्य अभ्यासासाठी उपलब्ध करून देणारे संस्थानचे उपाध्यक्ष श्री. ओमप्रकाश देशमुख व सौ. देशमुख, माकनेरकर ग्रामस्थ यांचे आभास मानावे तेवढे थोडेच.

विषय निवडीपासून ते प्रबंध सादरीकरणपर्यंत सर्व बाबतीत पाठबळ देणारे माझे बंधुतुल्य मित्र प्रा. नेताजी पोवार, माझे सासरे श्री. संभाजीराव पाटील, श्री. सज्जेराव जाधव, श्री.संजय पाटील, श्री. राजाराम पोवार, श्री. विष्णूपंत घाटगे, श्री. दिग्विजय पाटील, अॅड. सुरेश पाटील, श्री. विजय पाटील, श्री. कृष्णात कुंभार, श्री. शामराव पाटील, डॉ. प्रशांत पाटील, श्री. राहुल मोरे, श्री. प्रमोद कदम, श्री. प्रशांत सासवडे यांच्या शुभेच्छा मी विसरू शकत नाही.

माझे रात्र महाविद्यालयातील मुखवर्ग प्रा.भैरव कुंभार, प्रा.म.अ. कुलकर्णी, प्रा. प्रकाश कुंभार, प्रा.शंकरराव कुलकर्णी, प्राचार्य डॉ.जी.पी.माळी तसेच शिवाजी विद्यापीठाच्या मराठी विभागाचे माजी विभाग प्रमुख डॉ. ल.रा. नरिसाबादकर, विद्यमान प्रमुख डॉ. रवींद्र ठाकूर, डॉ. विश्वनाथ शिंदे, डॉ. कृष्णा किंबले यांचे प्रोत्साहन नेहमीच उर्जा देणारे होते.

माझ्या महाविद्यालयातील सहकारी प्रा.डॉ. तुकाराम थोरात, प्रा.आनंदराव साळोखे, प्रा.डॉ.जी.बी. पाटील, डॉ.जे.बी. शिंदे, प्रा.नामदेव शिबोळकर, प्रा.अनिल घक्ते, प्रा.व्ही.एच. पुजारी तसेच डॉ. डी.ए. देसाई, प्रा.सर्जेराव जाधव, प्रा.सुधीर भवळी, प्रा. प्रकाश चौमले, प्रा. कबीर मुल्ला, डॉ. नीता धुमाळ, सौ. सुनिता शिंदे यांच्याशी अभ्यास विषयानुषंगाने वेळोवेळी केलेली चर्चा मला उपयोगी ठरली. शिवाजी विद्यापीठाच्या वरिष्ठक व्रंथालयातील सेवक वर्ग, आमच्या महाविद्यालयात व्रंथालयातील व्रंथपाल सौ.यु.आर. कदम, श्री. विश्वास विमणे, श्री. महेंद्र मोरे, यांच्या सततच्या सहकार्यामुळे अभ्यासात सातत्य टिकून राहिले.

माझी आई सौ. लक्ष्मीबाई पाटील, वडील बाबुराव पाटील, पत्नी सौ. मेघना पाटील यांनी मला अभ्यासाला पुरेसा वेळ मिळावा म्हणून सदैव प्रयत्न केले. चि. विश्वजीत, चि. पृथ्वीराज यांच्या प्रेमाने माझ्या मनावरचा ताण सुसह्य झाला.

प्रबंधाच्या पहिल्या अक्षरापासून ते शीवटच्या शब्दापर्यंत मुद्रण संस्कार करणारे माझे मित्र श्रीकांत कॉम्प्युटरचे मालक श्री. नंदकुमार देसाई यांचे सहकार्य मोलाचे ठरले.

सुजय बाबुराव पाटील

अनुक्रमणिका

प्रकरण	शीर्षक	पृष्ठ क्रमांक
प्रकरण पहिले	श्रीसंत मारुती महाराजांचे जीवनचरित्र : काल आणि कर्तृत्व	१ - ५८
प्रकरण दुसरे	आध्यात्मिक कीर्तनांचे स्वरूप आणि वाङ्मयीन विशेष	५९ - ९४
प्रकरण तिसरे	हिंदी अभंग रचना : स्वरूप आणि वाङ्मयीन विशेष	९५ - १४३
प्रकरण चौथे	'गीतार्थदीपिका' (भगवद्गीतेचा अभंगात्मक अनुवाद): स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये	१४४ - १८९
प्रकरण पाचवे	चरित्र वाङ्मय (मराठी व हिंदी) : एक अभ्यास	१९० - २७५
प्रकरण सहावे	श्री संत मारुती महाराजांच्या स्फुट गद्य-पद्यात्मक वाङ्मयाचा अभ्यास	२७६ - ३१७
प्रकरण सातवे	उपसंहार	३१८ - ३२३
	परिशिष्टे १. प्रबंधगत अभ्यासविषयी असलेल्या प्रकाशित व अप्रकाशित ग्रंथांची सूची २. संदर्भ ग्रंथांची सूची ३. व्यक्तीनाम सूची ४. हस्तलिखितांच्या झेरॉक्सप्रती ५. छायाचित्रे ६. माकनेर संस्थान कार्यक्रम पत्रिका ७. श्रीसंत मारुती महाराजांच्या हस्ताक्षराची झेरॉक्स प्रत. ८. श्रीक्षेत्र माकनेर (जि. बुलढाणा) नकाशा.	३२४ - ३८७

प्रकरण पहिले

श्रीसंत मारुती महाराजांचे जीवनचरित्र :
काल आणि कर्तृत्व

प्रकरण दुसरे

आध्यात्मिक कीर्तनांचे स्वरूप आणि
वाङ्मयीन विशेष

प्रकरण तिसरे

हिंदी अभंग रचना : स्वरूप आणि
वाङ्मयीन विशेष

प्रकरण चौथे

‘गीतार्थदीपिका’ (भगवद्गीतेचा अभंगात्मक
अनुवाद): स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये

प्रकरण पाचवे

चरित्र वाङ्मय (मराठी व हिंदी) : एक
अभ्यास

प्रकरण सहावे

श्री संत मारुती महाराजांच्या स्फुट गद्य-
पद्यात्मक वाङ्मयाचा अभ्यास

प्रकरण सातवे

उपसंहार

परिशिष्टे

१. प्रबंधगत अभ्यासविषयी असलेल्या प्रकाशित व अप्रकाशित ग्रंथांची सूची
२. संदर्भ ग्रंथांची सूची
३. व्यक्तीनाम सूची
४. हस्तलिखितांच्या झेरॉक्सप्रती
५. छायाचित्रे
६. माकनेर संस्थान कार्यक्रम पत्रिका
७. श्रीसंत मारुती महाराजांच्या हस्ताक्षराची झेरॉक्स प्रत.
८. श्रीक्षेत्र माकनेर (जि. बुलढाणा) नकाशा.

श्री सद्गुरु मारुती महाराज माकनेरकर

जन्म - मंगळवार दि. २३ आक्टोबर १८६६
आश्वीन शुद्ध १५ शके १७८८ (कोजागीरी पौर्णिमा)

समाधि - मंगळवार दि. २८ सप्टेंबर १९४८
भाद्रपद वद्य १० शके १८७० (नारायण दशमी)